

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

САВЧЕНКО ОКСАНА ОРЕСТІВНА

УДК 81'37=111=161.2 (043.3)

**ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЦІ НАЗВ
ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛЬЄФУ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ УКРАЇНСЬКОЇ
ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі германських мов і перекладознавства Навчально-наукового інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор,
КОЦЮБА Зоряна Григорівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, професор
кафедри германських мов і перекладознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
ЄРМОЛЕНКО Сергій Семенович,
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу загального та
порівняльно-історичного мовознавства

кандидат філологічних наук, доцент,
ОЖОГАН Андрій Васильович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
доцент кафедри літературознавства

Захист відбудеться **«6» липня 2020 року** об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21001, м. Вінниця вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«6» червня 2020 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У центрі уваги сучасних лінгвістичних студій знаходиться мовний образ світу носіїв різних мов, взаємозв'язок мови й культури, мови й менталітету, а також відображення культури та національного світосприйняття в мові. Усе це зумовило посилення інтересу дослідників до питання паремійної семантики, взаємодії мовних і позамовних чинників у структурі значень прислів'їв і приказок, їхньої здатності репрезентувати специфіку національного світосприйняття й когнітивні структури досвіду. Паремії недаремно виступають об'єктом дослідження в багатьох наукових розвідках, адже паремійний пласт є одним із найвиразніших і найяскравіших рівнів мови з погляду відображення в ньому етнокультурної семантики. Загалом паремії вже неодноразово були об'єктом дослідження як у пареміології (розвідки Н. Барлі, А. Дандиса, Е. Кокаре, Г. Пермякова, В. Мідера), так і в мовознавстві (праці Г. Благової, С. Єрмоленка, І. Голубовської, Л. Даниленко, З. Коцюби, Т. Ніколаєвої, І. Привалової, М. Сітаж та ін.), однак чимало аспектів аналізу прислів'їв і приказок, пов'язаних із проблемами вивчення людської свідомості, сприйняття й усвідомлення світу, залишилося поза увагою науковців.

У зіставному аспекті на предмет виявлення універсального та/або етноспецифічного фразеологічні одиниці досліджували Б. Ажнюк, М. Алефіренко, В. Гак, Л. Даниленко, Д. Добровольський, А. Євграфова, М. Жуйкова, З. Коцюба, М. Кочерган, О. Левченко, Л. Мельник, К. Мізін, Ю. Письменна, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, П. Браун, Д. Кральман, А. Крикманн та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень паремійної проблематики, аналіз способів мовної об'єктивації колективних уявлень носіїв української та англійської мов про природно-ландшафтні умови їхнього побутування, зокрема на матеріалі паремій зазначених мов, досі не був здійснений, що зумовлює **актуальність** пропонованої роботи. Існує також потреба доведення твердження про здатність географічного середовища впливати на формування побутової свідомості представників територіально згрупованих етноспільнот, що певним чином реалізується в мовних одиницях. Тому пошуки специфіки паремійної вербалізації етнокультурного компонента в семантиці назв елементів рельєфу, що ґрунтуються на антропоцентричному підході до аналізу мовних явищ, актуальні; вони не позбавлені наукової новизни, теоретичного і практичного значення. Таке дослідження дає змогу простежити не лише когнітивний, але й прагматичний (власне культурний) аспект вербалізації концептів, і дійти висновків лінгвокультурологічного й етнолінгвопсихологічного характеру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано в межах кафедральних наукових тем: «Проблеми міжкультурної комунікації у викладанні іноземних мов»

(протокол №10 від 14 листопада 2007 р.), «Концепти міжкультурної комунікації і парадигма перекладу та його значення крізь призму мовних і літературних явищ національних культур» (протокол №13 від 24 вересня 2013 р.), які розроблялась у Навчально-науковому інституті іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 26 січня 2012 р.).

Метою дослідження є визначення універсальних і національно-специфічних культурних значень паремійних одиниць із назвами елементів рельєфу в їхньому складі в українській та англійській мовах. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;
- визначити зафіксовані в лексикографічних джерелах дефініції, синонімний ряд та етимони лексем, що містять сему «елемент рельєфу»;
- схарактеризувати поняттєвий, образний та ціннісний складники концептів на позначення природних об'єктів в українській та англійській мовах;
- виявити спільні та етноспецифічні риси об'єктивізації досліджуваних концептів у зазначених мікротекстах культури зіставлюваних мов;
- встановити національно-культурні значення лексем на позначення елементів рельєфу в зіставлюваних пареміях.

Об'єктом аналізу є українські та англійські прислів'я, приказки та загадки з лексичними компонентами на позначення елементів рельєфу.

Предметом розгляду є етнокультурна семантика англійських та українських прислів'їв, приказок і загадок із компонентами *pole/field, lic/wood, gora/mountain, mope/sea, pika/river, болото/swamp*.

Матеріалом дослідження слугували українські та англійські паремії з компонентами на позначення природно-ландшафтних об'єктів, відібрані з лексикографічних джерел. Усього проаналізовано 1963 паремії, із них 1127 українських прислів'їв, приказок та загадок і 836 англійських прислів'їв, приказок та загадок.

Джерелом емпіричного матеріалу дисертаційної праці є британські та американські лексикографічні видання: «A Dictionary of American Proverbs», «The Prentice-Hall Encyclopedia of World Proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages» В. Мідера, «The Oxford Dictionary of English Proverbs» Ф. Вілсона, «The Penguin Dictionary of Proverbs» Р. Фергюсон і Дж. Ло, «America's Popular Proverbs and Sayings» Г. Тітельмана, «English Riddles from Oral Tradition» А. Тейлора. Українські паремії з назвами елементів рельєфу відібрано з добірок: «Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини», «Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру», «Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми» М. Пазяка, «Українські приказки, прислів'я, і таке інше» М. Номиса,

«Галицько-руські народні приповідки» І. Франка, «Українські народні загадки» А. Шестопапа.

Методологічну основу дослідження складають положення праць з лінгвокультурології (Ф. Алефіренко, І. Голубовська, В. Карасик, О. Кононенко, З. Коцюба, Ю. Степанов), когнітивної лінгвістики (О. Кубрякова, О. Левченко, З. Попова, А. Приходько, О. Селіванова, Й. Стернін), етнолінгвістики (В. Жайворонок).

Методи дослідження, використані у праці, зумовлені поставленою метою та завданнями: *метод лінгвістичного спостереження, класифікаційний та описовий методи* з метою систематизації та характеристики фактичного матеріалу; *аналіз словникових дефініцій*, застосований для виділення мовних засобів репрезентації концептів, а також архісем і диференційних сем у семантиці лексем; *компонентний аналіз* із метою виокремлення сем у семантичній структурі досліджуваних лексем; *концептуальний аналіз* для визначення поняттєвого, образного та ціннісного складників концептів; *контекстуальний аналіз* із метою опису особливостей вербалізації концептів у паремійних одиницях. Також було використано *зіставний аналіз* для з'ясування спільних та відмінних національно-культурних значень паремійних одиниць; *елементи кількісного аналізу* з метою встановлення чисельності паремійних груп із досліджуваними лексемами, а також визначення кількісних співвідношень національно-культурних значень аналізованих лексем, реалізованих в українських та англійських пареміях.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній вперше проводиться дослідження етнокультурної специфіки вербалізації колективних уявлень про світ носіїв української й англійської мов на основі паремій із назвами елементів рельєфу. У дослідженні уточнено критерії диференціації прислів'їв і приказок та їхній статус у мовознавстві, а також запропоновано комплексну методику зіставного аналізу паремій різноструктурних мов із метою виявлення національно-культурного компонента у їхній семантиці. Виділено спільні та відмінні когнітивні ознаки концептів, які позначають природні локуси, схарактеризовано їхні складники в зіставлюваних паремійних картинах світу та виявлено національно-культурну семантику лексем, що входять до структури досліджуваних паремій.

Теоретичне значення визначається тим, що її результати та висновки сприяють уточненню понятійно-термінологічного апарату пареміології, зіставного мовознавства, етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, а також поглибленню наукових знань про національно-культурний компонент семантики різномовних паремій та способи його вербалізації.

Практичне значення праці вбачаємо в тому, що отримані основні результати можуть бути використані у зіставно-типологічних дослідженнях семантики назв елементів рельєфу в різних типах дискурсу, при викладанні курсів загального й зіставного мовознавства, лексикології, пареміології, спецкурсів з етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики,

семантики фольклорних текстів, у лексикографічній практиці, а також при написанні підручників, посібників, студентських наукових праць.

Особистий внесок здобувача. Усі положення й результати наукової роботи отримані дисертанткою особисто. Праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на засіданнях кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, а також на науково-теоретичних, науково-практичних та науково-методологічних конференціях, з них 4 – міжнародні, зокрема: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), IX Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2015), III Міжнародній науково-практична конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 2016), Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2020); 2 всеукраїнські: Всеукраїнський науковий семінар «Інноваційні технології у навчанні іноземних мов учнів загальноосвітніх шкіл та студентів педагогічних ВНЗ» (Дрогобич, 2014), науково-практична Інтернет-конференція «Шляхи формування й реалізації професійної іншомовної освіти учителів іноземних мов у процесі міжкультурної інтеграції» (Дрогобич, 2018).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в десяти одноосібних наукових публікаціях, із них 4 статті опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у виданні, яке входить до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в іноземному виданні (Польща), 2 тез за матеріалами доповідей на наукових конференціях, а також 2 публікації в нефархових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку літератури (193 позиції) і списку словників та довідників (57 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок (основний текст викладено на 175 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, сформульовано завдання, об'єкт, предмет, описано джерела фактичного матеріалу, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, схарактеризовано методи дослідження, наукову новизну, теоретичну та практичну цінність, апробацію здобутих результатів, зазначено публікації, структуру й обсяг праці.

У першому розділі «Етнолінгвокультурологічні та когнітивні засади дослідження національно-культурної семантики паремій» висвітлено суть етнолінгвістики як наукової основи лінгвістичного дослідження та її базових

категорій, таких як етнос, етнічна культура, етносвідомість, етнічна картина світу; окреслено зв'язок етнолінгвістики з лінгвокультурологією та етнопсихолінгвістикою; досліджено концепт як ментальну одиницю знань про світ, відображену в мові та позначену етнокультурною інформацією, визначено лінгвістичний статус паремії; висвітлено роль паремійних одиниць у відображенні етнокультури й когнітивних процесів представників лінгвокультурних спільнот; схарактеризовано категорію простору як культурну універсалію.

Будь-яка мова виступає виразником культури й ментальності народу, потужним джерелом духовного розвитку етносу, а також національно-специфічним засобом моделювання національної картини світу. Важливим аспектом осмислення національно-мовної картини світу є її дослідження крізь призму етнолінгвістики.

Етнічна культура – це елементи матеріальної культури й духовного поступу народу, які історично склались у межах певного етносу, а також менталітет народу, який виявляється в мові, звичаях, традиціях, віруваннях тощо. Для розуміння мовних явищ із позиції етнолінгвістики важливим є комплексне дослідження й осмислення всіх рівнів мовної системи в межах різних наукових царин – від філософії мови до етнопсихолінгвістики, когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології. Ці новітні лінгвістичні науки об'єднані спільним антропоцентричним підходом до досліджень, а саме тріадою «мова – етнос – культура», і застосування їхніх принципів і методів дає змогу дійти висновків як когнітивного, так і лінгвокультурологічного й етнолінгвопсихологічного характеру.

Основною термінологічною одиницею, яка використовується в когнітивно-культурологічних дослідженнях, є «концепт». Під «концептом» розуміємо ментальну одиницю знань про світ, виражену в мові та позначену етнокультурною специфікою. З одного боку, концепт взаємодіє з когнітивними процесами людини, а з іншого, – із культурою, й об'єктивується в мові. У концепті як гетерогенному ментальному феномені виділяються такі складники: 1) понятійний; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний. Концепт як одиниця структурованого знання складається з когнітивних ознак, сукупність яких утворює зміст концепту, що виражається мовними засобами, чи вербалізується. Оскільки концепт пов'язаний з етнокультурним світом людини, його аналіз дає змогу реконструювати етнокультурний образ і специфіку мислення носія мови.

Із метою декодування знань про світ, доцільним є звернення саме до зразків народної творчості, зокрема паремій. Під терміном «паремія» розуміємо народні вислови повчального змісту, побудовані як синтаксично та змістовно завершені, відтворювані речення, які у стислій формі, прямому чи переносному значенні виражають певні життєві правила або істини. У дослідженні проаналізовано прислів'я, приказки та загадки як ключові одиниці паремійних корпусів. У цих мовних одиницях сконцентровані когнітивні процеси: відображається пізнання етносом реальної дійсності й

відтворення практичного досвіду в різні періоди його розвитку, пам'ять різних поколінь про минуле, а це теж знання народу про довілля етносу. Іншими словами, у них представлено національний світогляд, характер та менталітет. Окрім цього, паремії, як і мова загалом, постають репрезентантами культури народу.

Географічний чинник завжди був одним із найважливіших для людини і суспільства загалом. Взаємодія з конкретним просторовим середовищем була важливою умовою формування способу життя і шляху розвитку кожного народу, його характеру, свідомості, культури. Поняття географічного простору належить до однієї з форм просторового конструювання світу у свідомості людини, за допомогою якого люди сприймають, осмислюють, витворюють світ. Концепт *ПРОСТИР* універсальний, адже є одним із концептів, що утворилися на основі сенсорно-перцептивного досвіду людини. Він пов'язаний з іншими базовими концептами, існує у всіх лінгвокультурах і репрезентує основні уявлення про світ, є підґрунтям для формування інших концептів. Прикладом узаємозв'язку простору й часу слугує архетипна опозиція «свій – чужий».

У другому розділі «**Методика зіставного аналізу паремій української та англійської мов**» розглянуто основні прийоми концептуального аналізу як методологічної основи лінгвістичних досліджень, запропоновано власну методику проведення концептуального аналізу паремій на позначення елементів рельєфу з метою виявлення етнокультурного компонента та подальшого зіставлення національно-культурної семантики досліджуваних лексем в українській та англійській мовах.

Розгляд етнокультурної специфіки мовних одиниць дає змогу з'ясувати різні аспекти відображення культури та менталітету в мові. Під етнокультурним компонентом розуміємо інформацію, яка охоплює різні географічні, соціальні, етнографічні й історичні відомості та передає асоціативно-образні колективні уявлення носіїв мови.

Концептуальний аналіз дає змогу усебічніше, аніж лексико-семантичний, виявити етнокультурний потенціал паремій у зіставному аспекті. Він спрямований не лише на аналіз денотативних когнітивних ознак, але й на дослідження додаткових культурно зумовлених смислів. Когнітивні ознаки утворюють зміст концепту, а саме його понятійний, образний і ціннісний складники. Етнокультурні значення паремій із назвами елементів рельєфу в їхньому складі корелюють із виявленими паремійно вербалізованими когнітивними ознаками концептів на позначення цих природних об'єктів. Прикметно, що загальномовні прямі базові семи аналізованих лексем, які зазначені у тлумачних словниках і входять до понятійного складника концепту, не містять національно-культурного компонента. Виділяють ізоморфні та аломорфні когнітивні ознаки концептів, які відповідають універсальним та етноспецифічним культурним значенням паремій. Етнокультурна семантика паремій із досліджуваними компонентами-концептами виявляється як через прямий план змісту, так і на рівні фразеологічного значення, тобто алегорично.

Застосований у дисертації алгоритм аналізу концептів у досліджуваних мовах передбачає п'ять етапів:

1. Визначення вербалізатора відповідного концепту.
 2. Дослідження понятійного ядра концептів із залученням тлумачних та енциклопедичних словників, а саме – словникових дефініцій імені концепту та синонімів; встановлення семантичних ознак, які складають понятійний складник концепту; аналіз особливостей розвитку семантики імені-концепту; відбір фонові інформації з міфологічних, культурознавчих та етнолінгвістичних довідників, словників символів; розгляд паремійних зразків, які дають змогу розширити понятійний складник аналізованого концепту.

3. Виявлення когнітивних ознак, що входять до перцептивно-образного складника. Цей етап передбачає пошук та аналіз метафор імені концепту в пареміях досліджуваних мов, що об'єктивуються окремими компонентами чи цілісним фразеологічним значенням паремії, а також зіставлення паремійно вербалізованого образного складника концепту з образним лексично вербалізованим.

4. Окреслення ціннісного складника, що відображений у паремійних одиницях зіставлюваних мов.

5. Виокремлення ізоморфних й аломорфних когнітивних ознак досліджуваних концептів, що дає змогу виділити поряд із загальномовними значеннями лексем української та англійської мов на позначення того чи того ландшафтного концепту універсальні й етноспецифічні культурно зумовлені компоненти.

У третьому розділі «**Етнокультурні особливості паремійної вербалізації концептів на позначення земного простору**» виявлено універсальні та етноспецифічні риси вербалізації концептів *ПОЛЕ / FIELD*, *ЛІС / WOOD*, *ГОРА / MOUNTAIN* у пареміях української та англійської мов, визначено їхні поняттєві, образні та ціннісні складники, виявлено етнокультурні лакуни.

Концепт *ПОЛЕ* – один із центральних концептів національної культури українців – вербалізований у пареміях низкою лексем: «поле», «нива», «луг», «стен». Цей концепт отримує повнішу якісну і кількісну репрезентацію в українській мові, ніж його відповідник в англійській. Спільними денотативними значеннями лексем «поле» та «*field*», поданими у словниках, на основі яких сформовано поняттєвий складник концептів *ПОЛЕ / FIELD*, є «великий рівний простір», «ділянка землі, що використовується під посіви», «поле битви». Тож ядреною семою досліджуваних лексем у зіставлюваних мовах є «оброблена чи необроблена ділянка землі», а периферійною – «поле як місце битви». Паремії української та англійської мов вербалізують такі спільні когнітивні ознаки концептів *ПОЛЕ / FIELD*, які доповнюють їхній поняттєвий складник і корелюють із національно-культурними значеннями: 1) «місце пересування, де немає перешкод руху» (укр. *Вік прожити – не поле перейти*, англ. *As I went across the field, I picked up something good to eat, it*

was neither flesh, fish, nor bone, but I kept it three weeks until it stood alone (An egg)); 2) ‘об’єкт сільськогосподарської праці’ (укр. *Весна кличе в поле*, англ. *It is the farmer’s care that makes the field bare*); 3) ‘місце, яке приносить врожай’ (укр. *Хто полю годить, тому жито й родить*, англ. *Out of old fields comes new corn*); 4) ‘де ростуть трави, ягоди’ (укр. *Не нашого поля ягода*, англ. *Love is a fair garden and marriage a field of nettles*); 5) ‘пасовисько’ (укр. *Єсть там в полі коній много: як зпааєш, то поїдеш*, англ. *A cow is a very good animal in the field but we turn her out of a garden*); 6) ‘місце битв’ (укр. *Краще вмирати в полі, ніж у баб’ячому подоли*, англ. *Hard-fought field, where no man escapes unkilld*); 7) ‘місце спостережень, пов’язаних із прогнозом погоди, врожайністю, характером польових робіт’ (укр. *Юрій з хати всіх на поле вижене*, англ. *A peck of March dust and a shower in May, makes the corn green and the fields gay*).

Аломорфними ознаками концепту *ПОЛЕ* є: 1) ‘поле як природне середовище проживання диких тварин і птахів’ (укр. *Заєць поле любить*); 2) ‘місце обману, труднощів, невідомості’ (укр. *Вивів його в поле*); 3) ‘місце важкої праці кріпаків та наймитів’ (укр. *Побила лиха година, ота чужа нива та позичений серп*); 4) ‘ознака достатку, багатства’ (укр. *Як твоя, доню, доля, то накупить чоловік і поля, а як безділля, то продасть і подвір’я*); 5) ‘об’єкт замилювання’ (укр. *Степ, поля – розкіш моя*). В англійській мові: 1) ‘місце вигулювання собак’ (укр. *Dogs are fine in the field*); 2) ‘місце полювання’ (англ. *Game is cheaper in the market than in the fields*).

Асоціативно-образний складник репрезентований спільним значенням поле – ‘жива істота’, що є відгомонам давніх міфологічних уявлень українців та носіїв англійської мови. Додатковими метафоричними когнітивними ознаками, вербалізованими пареміями української мови виступають: 1) поле – ‘воля’, ‘свобода’ (укр. *Коли козак в полі, то він на волі*); 2) поле – ‘неволя’ (укр. *Широкі панські степи, а людям на них тісно*); 3) поле – ‘життя’ (укр. *В житті – як на довгій ниві*); 4) поле – ‘країна’, ‘батьківщина’ (укр. *На чужому полі не матимеш волі*); 5) поле – ‘обман’, ‘нещастя’ (укр. *Мене в поле не відведеш*). Словообраз *чисте поле* містить семи ‘воля’, ‘далеко’, ‘будь-де’ (укр. *Бог дасть долю і в чистім полю*); *вітер в полі* – ‘нездійсненність’ (укр. *Шукай вітра в полі*); ‘спритність’ (укр. *Проворний як вітер у полі*); ‘легковажність’ (укр. *Оце то пустий вітер в полі*). Специфічними метафоричними значеннями лексеми «*field*», актуалізованими в пареміях, є: 1) ‘душа’, ‘духовний світ’ (англ. *Cockle and corn grow in the same field*); 2) ‘процес виховання дитини’ (англ. *Why is a baby like a wheat-field? – First it is cradled, then it is threshed, and then it becomes the flour of the family*); 3) ‘подружні стосунки’ (англ. *Love is a fair garden and marriage a field of nettles*); 4) ‘завдання’ (англ. *A thin meadow is soon mowed*). Ціннісний компонент представлений спільними національно-культурними значеннями: в обох мовах поле є виявом чужого, однак в українській мові воно протиставляється дому і є ‘безлюдним, пустинним’; ‘чуже, яке краще за своє’. Іншими аксіологічними ознаками концепту *ПОЛЕ* є *чорне, татарське*,

голе, глухе, видне, чисте, довге, вільне, широке, біле, зелене, а концепту *FIELD* – *old, hard-fought, distant, bare, open, thin, fair, golden, green, gay, good*.

Концепти *ЛІС / WOOD* релевантні як для носіїв української, так й англійської мови, адже він широко об'єктивований у паремійних одиницях обох мов, проте концепт *ЛІС* більш значущий для української колективної свідомості. Вербалізаторами досліджуваного концепту в українській мові є лексеми «ліс», «дiброва», проте ключовою лексемою в пареміях є «ліс». В англійській – це «*forest*» і «*wood*», проте домінує «*wood*». Понятійний складник концептів *ЛІС / WOOD* формують такі ізоморфні когнітивні ознаки, як: «велика площа землі, заросла деревами і кущами», «дерева, які ростуть на такій площі», «зрубані дерева як будівельний матеріал». Розширюють понятійний складник у зіставлюваних мовах такі спільні концептуальні ознаки: 1) 'ліс як ціль, напрям руху' (укр. *Їхав у ліс, а став біля шинку*, англ. *He that fears leaves, let him not go into the wood*); 2) 'місце, де відбувається переміщення' (укр. *Іде лісом – ковтне, іде водов – бовтне (Човен)*, англ. *Don't go through the woods and pick up a crooked stick*); 3) 'де можна заблукати' (укр. *Блуджу по місці, як по лісі*, англ. *Who goes for a day into the forest should take a bread for a week*); 4) 'середовище існування диких тварин, птахів' (частотним є взаємозв'язок *вовк-ліс*) (укр. *Бояться вовка – в ліс не ходити*, англ. *If you cut down the wood, you'll catch the wolf*); 5) 'природно-сировинний ресурс для ведення господарської діяльності та харчування' (укр. *В лісі вирубане, сокирою витесане, а в руках плаче (Сопілка)*, англ. *What grows in the woods, winters in the town, and earns its master many a crown! (A violin)*); 6) 'небезпечне місце' (укр. *За відважним добре в ліс іти*, англ. *Game is cheaper in the market than in the fields and woods*). Специфічними значеннями лексеми «ліс» для української етнокультури є: 1) 'місце, де випасається худоба' (укр. *Лишив я коні в лісі на божу волю; вертаю, а божя воля коньки зз'їла*); 2) 'ділянка, яка межує з полем і часто піддається зрубванню з метою ведення польових робіт' (укр. *Пішло поле в ліс*); 3) 'місце, в якому мешкають потойбічні міфічні істоти й нечиста сила' (укр. *Пішов до ліса, надібав біса*); 4) 'віддалене місце', 'міра висоти' (укр. *Бачить під лісом, а не бачить під носом*); 5) 'джерело прибутку' (укр. *Як є ліс, то є гріш*); 6) 'панська власність' (укр. *Пан спить, а ліс росте*); 7) 'непридатність для обробітку' (укр. *Ліса – хоч бий ся, води – хоч мий ся, а хліба – хоть плач*); 7) 'об'єкт спостереження за погодою' (укр. *Ліс без вітру шумить – бути дощу*). Для носіїв англійської мови ліс – 'цілюща зона' (англ. *New beer, new bread and green wood will make a man's hair grow through his hood*).

Образний складник концептів *ЛІС / WOOD* об'єктивований в зіставлюваних мовах метафоричними значеннями: 1) ліс – 'суспільство' (укр. *Ліс великий, а пунтього дерева в ньому не знайдеш*, англ. *It is a sairy wood that has never a withered bough in it*); 2) ліс – 'неосвіченість' (*У лісі родився, нічого не знає, I was not born in a wood to be scared by an owl*); 3) 'погане середовище' (укр. *Вовча натура все в ліс тягне*, англ. *He who*

marries a wolf often looks toward the forest); 3) ‘ризикована справа’ (укр. *Вовка боється – в ліс не ходити*, англ. *He that fears leaves, let him not go into the wood*); 4) ‘багато’ (укр. *Один дуб у полі не ліс*, англ. *It takes all kinds of trees to make a forest*). Етноспецифічними образними значеннями концепту ЛІС в українських пареміях є: 1) ‘біда’ (укр. *Чорт біса витягне із ліса*); 2) ліс – ‘невідомість’ (об’єктивоване стійким словосполученням *темний ліс*) (укр. *Чужі люди – темний ліс*); 3) ліс – ‘воля’ (укр. *Ліпше пташині голодом у лісі, як при цукрі і багатій стрісі*). Характерним для колективних уявлень представників англомовної лінгвокультури є образне бачення лісу як ‘завдання’ (англ. *There are more ways to the wood than one*). Ціннісний складник концептів ЛІС/WOOD у зіставлюваних мовах актуалізований ознаками ‘ліс як чуже, невідоме, далеке, яке протиставлене “своєму” – домові, людям’, ‘ліс як своє’. І лише в українських пареміях ціннісний складник представлений означеннями *темний, дрімучий, голий, чуйний, великий, зелений*.

Концепти *ГОРА/MOUNTAIN* належать до значущих для представників обох лінгвокультур, на що вказує їхня кількісна й якісна об’єктивація в паремійних корпусах зіставлюваних мов, проте в українській мові він позначений більшою амплітудою етноспецифічних смислів, про що свідчить побутування в українському фольклорі низки словообразів – *лиса гора, за кам’яною горою, круті гори, золоті гори*. Вербалізаторами концепту *ГОРА* в українських пареміях є однойменна лексема «гора», «гори», а в англійській – «*mountain*» і «*hill*». Понятійний складник концепту *ГОРА/MOUNTAIN* складає спільна семантична ознака «природне підвищення поверхні землі», проте аломорфним значенням лексеми «гора», виявленим у ході дослідження етимонів відповідної лексеми, є сема «поросла лісом», що не відображено в семантичній структурі лексеми «*mountain*». Понятійний складник доповнюють такі ізоморфні ознаки: 1) ‘міра висоти’ (укр. *Котилася торба з високого горба*, англ. *The higher the mountain, the higher the descent*); 2) ‘великий об’єкт’ (англ. *Зігнало го як гору, He promises mountains and performs molehills*); 3) ‘незрушність’ (укр. *Буває порою, що і вовк лежить горою*, англ. *Men may meet but mountains never*); 4) ‘місце пересування’, об’єктивоване взаємозв’язком ‘верх–важкість’, ‘вниз–легкість’ (укр. *Під гору вскач, а на гору хоч плач*, англ. *Up the hill favour me, down the hill beware thee*); 5) ‘природне середовище існування звірів’ (укр. *Сидів тур на турах, на 12 горах, кличе сина лебедина з-за Китай-города (Гуска на яйцях)*; англ. *On yonder hill there is a red deer; the more you shoot, the more you may you cannot drive that deer away (Sun)*); 6) ‘місце випасу худоби’ (укр. *Корова сива гори позбивала, прийшла домів та й забриньчала (Коса)*, англ. *A frisky horse and a frisky mare was going up to mountain hill (Needle and thread)*); 7) ‘місце, де живуть люди’ (укр. *В горах світ дошками забитий*, англ. *On the hill sits a green house, in the green house sits a white house, in the white house sits a red house, in the red house sits a black house (Watermelon)*). Українські паремії здебільшого передають уявлення про гору, позбавлену деревної рослинності, а в колективних уявленнях носіїв англійської

мови вона вкрита деревами, які є цінним сировинним ресурсом. Етноспецифічною семантичною ознакою української лексики «гора» є: 1) 'прихисток, місце сховку' (укр. *Якби вовк не сидів за горою, був би за другою*); 2) 'непридатність для ведення сільського господарства' (укр. *Гора хоч не родить, та із хліба не зводить*), а англійської – 'поле бою' (англ. *King of France and twenty thousand men went up the hill and so came again*).

Образний компонент представлений універсальними значеннями, в основі яких лежить амбівалентне трактування гори, яке корелює з опозицією *щастя–біда*. Тобто гора – це і 1) 'успіх/багатство' (укр. *Вирівняє ще пан Біг гори з долинами*, англ. *Great winds blow upon high hills*), і 2) 'труднощі/бідність' (укр. *Дружно люди візьмуться – гори здадуться*, англ. *He that stays in the valley, shall never get over the hill*). Словосполучення до *гору/з гори йти* метафоризуються як 'молодість/старість' лише в українських пареміях (укр. *Мені ще до гори, а тобі вже з гори*). Лексеми «гора» і «mountain» об'єктивують у пареміях обох мов квантитативне метафоричне значення 'велика кількість чогось' (укр. *Посій в пору – будеш мати зерна гору*, англ. *He promises mountains and performs molehills*). Характерними для української лінгвокультури є образні значення: 1) 'щось нереальне' (укр. *Золоті гори обіцяє*); 2) 'щось цінне' (укр. *Громада – то золота гора, всьому раду дасть*), а для англійської – 1) гора – 'праця' (англ. *In the morning mountains, in the evening fountains*); 3) гора – 'повсякденне життя' (англ. *Do on the hill as you would do in the hall*). Гора також моделює образи характеру та людської поведінки, зокрема в зіставлюваних пареміях гора метафоризується як: 1) 'вперта людина' (укр. *Не прийшла гора до Магомета, то прийшов Магомет до неї*, англ. *If mountain will not come to Mahomet, the Mahomet must go to the mountain*); 2) 'хвальковита людина' (укр. *Вродила гора миш*, англ. *The mountain was in labor and produced a mouse*). І лише в українських пареміях гора уособлює нерозумну людину (укр. *Говори до гори, а гора горою, а ти дурню роби, що хочеш з дурною*). Етноспецифічною образною семою лексики «mountain» є 'підтримка, опора' (англ. *An old friend is a mount for a black day*). Ціннісний складник концептів ГОРА / MOUNTAIN в українській та англійській мовах представлений семами 'чуже', 'далеко', а також здебільшого негативно маркованими означеннями в українських пареміях: 1) *крута, кам'яна, лиса, золоті, золота*; 2) позитивно маркованими в англійських: *blue, green*.

У четвертому розділі «Етнокультурні особливості паремійної вербалізації концептів водного простору» проаналізовано універсальні та етноспецифічні риси вербалізації концептів MOPE / SEA, PIKA / RIVER, БОЛОТО / SWAMP у пареміях української та англійської мов, визначено їхні поняттєві, образні та ціннісні складники, виявлено етнокультурні лакуни.

Концепти MOPE / SEA отримали різноаспектну об'єктивізацію як в українській, так і в англійській мові, проте концепт SEA частіше актуалізується в англійських пареміях. Можна стверджувати, що море належить до базових англійських етнокультурних концептів, що мотивовано

географічним розміщенням як Британії, так і США. На значущість цього концепту для носіїв англійської мови вказує значна кількість паремій, які передають прикмети та настанови поведінки людини в морі. Понятійний складник концептів *MOPE/SEA* містить ізоморфні когнітивні ознаки: «великий водний простір із солоною водою, який більш-менш оточений суходолом», «масив прісної води». Аломорфними денотативними ознаками «моря» в побутовій свідомості носіїв англійської мови є «стан водного простору», «велика хвиля», «морська професія». Паремійний рівень зіставлених мов розширює понятійний складник концептів *MOPE/SEA*: 1) ‘великий простір’, зокрема воно характеризується як ‘глибоке’, ‘широке’, ‘безкрає’ (укр. *Ложкою моря не вичерпаєш*, англ. *The sea cannot be scooped*); 2) ‘джерело життя рік й озер’ (укр. *Одна ріка – просто вода, а много рік – море*, англ. *All rivers do what they can for the sea*); 3) ‘ареал проживання розмаїття видів риб і птахів’ (укр. *Не лякай щуки морем, а бідного горем*, англ. *A trout in the pot is better than a salmon in the sea*); 4) ‘місце риболовлі як один з основних способів здобуття їжі’, ‘джерело заробітку’ (укр. *Море – рибальське поле*, англ. *No fishing like fishing in the sea*); 5) ‘небезпечне та непередбачуване своїми наслідками місце’: ‘у ньому тонуть люди та кораблі, особливо під час шторму’ (укр. *Хто переплив море, той знає горе*, англ. *Worse things happen at sea*); 6) ‘місце пересування’ (укр. *За час моря не переїдеш*, англ. *They who cross the seas change their skies but not their nature*). Частотною у пареміях обох мов є опозиція *море–земля*, яка базується на критерії безпеки (укр. *Хвали море, а держися землі*, англ. *Praise the sea but keep on land*). Для представників українського етносу море є ‘водоймою’, ‘джерелом води для побутово-господарських цілей’ (укр. *Не погане море, що собаки хленчуть*). У побутовій свідомості носіїв англійської мови професія моряка є прибутковою та почесною (англ. *There are three ways: the universities, the sea, the court*); багато паремій передає прикмети та настанови поведінки в морі (англ. *Rainbow at night, sailor’s delight, rainbow in the morning, the sailors warning*).

Образний складник концептів *MOPE/SEA* у зіставлених мовах охоплює такі ознаки: 1) море – ‘велика кількість чогось’, ‘великий об’єм’, часто реалізований протиставленням *море–калюжа*, *море–ложка*, *море–сльоза*, *sea–eggshell*, тобто це еталон максимальної величини, що також зафіксовано в лексикографічних працях (укр. *Не море топить – калюжа*, англ. *It is hard to sail over the sea in an egg shell*); 2) море – це ‘небезпека’, ‘значні труднощі’, інколи навіть ‘безвихідне життєве становище’ (укр. *Море переплисти – не поле перейти*, англ. *There’s a fish in every sea and a pebble on every beach*). Аломорфними значеннями лексеми «море» в українських пареміях є: 1) темпоральна ознака ‘довго’ (укр. *Морем ми день стає*); 2) ‘безстрашність’ (укр. *Сміливому й море по коліна*); 3) ‘невиправданий ризик’ (укр. *Дурному море по коліна*); 4) ‘основне’ (укр. *Сім літ морячів, а моря не бачив*). Словосполучення *дно моря/bottomless sea* є метафорою безповоротності, невірності вчинків (укр. *Єдин безумний верже камінь у*

воду, а сто розумних не виїме його, англ. *Money is a bottomless sea in which honour, conscience and truth may be drowned*), а також смерті чи біди (укр. *Молитва матері з дна моря рятусь*). Компонент *more* метафорично об'єктивує в зіставлюваних мовах загальнолюдські негативні риси, зокрема 'необачність', 'глупість', 'хвалькуватість', 'жадібність', 'неуважність' (укр. *Хвалилась синиця, що море запалить*, англ. *The sea complains for want of water*). Ціннісний складник у зіставлюваних мовах позначений такими ізоморфними ознаками: море – це 'чужий, далекий простір', актуалізований в українській мові за допомогою приєднання словосполучення *за морем, за море*, яке отримує різнополюсну оцінку. Характеристиками моря в українській лінгвокультурі є *глибоке, велике, страшне, непогане, бурне, синє, a sea – rough, deep, insatiable, bottomless, black, blue, calm*.

Вербалізатором концепту *РІКА* в українській мові є однойменна лексема, а в англійській – «*river*» і «*stream*». Спільною денотативною семою компонента *ріка* є «водний потік великого розміру, що тече в певному напрямку». Відмінним денотативним значенням слова «*river*» є «великий потік». Додатковими ізоморфними ознаками, які входять до понятійного складника паремійно реалізованих концептів, є: 1) 'місце рибальства' (укр. *Чия ріка, того й риба*, англ. *Little fish swim in shallow waters*); 2) 'місце пересування', яке в українській колективній свідомості є амбівалентним (укр. *Вік прожити – не річку перейти*, укр. *Не перескочивши річки, не кажи гон*), а в англійській – це 'значна перешкода при пересуванні', яка наражає на небезпеку того, хто її долає (англ. *The river passed and God forgotten*). В уявленнях обох етносів тиха ріка зазвичай глибока, а тому оманлива й небезпечна (укр. *Тиха вода береги лунає, а бистра йде та й перейде*, англ. *Still waters run deep*), а бистра, хоч шумлива, – не завдає ніяких збитків і не розцінюється як загрозна стихія. В українській мові завдяки судноплавству ріка забезпечує життєдіяльність різних народів, вона – невід'ємний ресурс у веденні домашнього господарства (укр. *Вийшла звідкись гарна дівка, на ній стрічка – семицвітна; а де з річки воду брала, там коромисло зламала (Веселка)*), а також слугує місцем для розваг, зокрема балачок (укр. *Мати на річці прала, то там і чула*). Англійські паремійні зразки експлікують уявлення про річку як локус для напування худоби (англ. *My fader have a lot of sheep, and he took them to the river and they dried it up (Rease)*).

Аломорфними метафоричними семами «*ріки*» виступають значення «процес протікання чогось», «велика кількість чогось» (укр. *Одному щастя рікою пливе, а другий в нещасті цілий вік живе*), які зафіксовані також в лексикографічних джерелах, та становлять його образний складник. Образне значення лексеми «*river*» в англійських пареміях формує сема 'проблеми', 'складне становище' (англ. *Don't cross your rivers before you get to them*), образно-мотиваційною основою яких є складне, часто неможливе переміщення через річку. Рух води в ріці в пареміях української та англійської мов зіставляється з перебігом і минущистю життя і життєвих обставин, невідворотністю долі, швидкоплинністю. Ці компоненти становлять образний

складник аналізованого концепту (укр. *Двічі в одну річку не ввійти*, англ. *We must run with the stream*). Спільними для обох лінгвокультур є зіставлення в пареміях компонентів *ріка* та інших назв водного простору, які об'єктивують опозиційні семи 'великий–малий' і передають квантитативну ознаку (укр. *Всі річки до моря йдуть*, англ. *Little brooks make great river*). Метафорою небезпечної ситуації в українців є бистра вода (укр. *З Богом на биструю воду!*), а в носіїв англійської мови – глибока (англ. *When you get into deep water, keep your mouth shut*). У побутовій свідомості носіїв англійської мови *still river* – це 'лінивість', 'бездіяльність' (англ. *A still river never finds the ocean*), а в українців та англійців прудка річка символізує працьовиту та завзяту людину, яка досягає значних успіхів у житті (укр. *Прудка ріка береги розминає*). *Тиха вода* негативно маркована в обох мовах, адже вона може уособлювати тиху людину, за приємним виглядом якої приховуються негативні риси характеру (укр. *Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й переїде*, англ. *Take heed of still waters, the quick pass away*). І лише в українській етносвідомості словообраз *тиха вода* позитивно маркований, оскільки так говорять про людину спокійної та розважливої вдачі (укр. *О, то тиха вода*). Ціннісний складник репрезентований також такими атрибутами: *велика, бистра, глибока, тиха; still, deep, quick, great, weary, shallow*.

Концепт *БОЛОТО* є ключовим у побутовій свідомості носіїв української мови, адже в англійському паремійному фонді майже не знаходимо паремій із лексичним компонентом «*swamp*» чи його синонімами. Денотативними семами концепту *БОЛОТО* є «грузьке місце з надмірно зволеним ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю», «бруд», «грязюка», «застійне середовище», а концепту *SWAMP* – «надмірно зволожена низинна ділянка суходолу, яка часто затоплюється і вкрита деревною рослинністю», «ситуація, сповнена труднощів чи незрозуміlostей». Сема «грязюка» входить лише до семантичної структури лексеми «*mire*». Аломорфним значенням концепту *БОЛОТО* є 'нечисте місце', що об'єктивовано взаємозв'язком *болото – чорт* (укр. *В болоті не без чорта*). Універсальними когнітивними ознаками досліджуваного концепту, виявленими в зіставлюваних пареміях, є: 1) 'ареал проживання деяких видів птахів, земноводних' (укр. *Знає кулик своє болото*, англ. *The frog cannot out of her bog*); 2) 'улюблене місце певних свійських тварин' (укр. *Свиню легше вигнати з болота, ніж ледаря на роботу*, англ. *It is a bare moor that he goes over and gets not a cow*); 3) 'агрокультурна ділянка' (укр. *Укинь мене у болото, а я тебе уберу в золото, топчи мене в болото, то буду як золото* (*Ніби ячмінь промовляє як його сіють*), англ. *When you are up to your neck in alligators, it's easy to forget that the goal was to drain the swamp*); 4) 'недоступне та небезпечне місце' (укр. *Гніздиться як чайка на болоті*, англ. *Better wed over the mixen than over the moor*). Спільним метафоричним значенням компонентів *болото/swamp* в пареміях є 'біда', 'лихо' (укр. *В болото влізти легко, а назад хоть воли впрягай*, англ. *Dun in the mire*). Аломорфними значеннями лексеми «*болото*» є: 1) 'неморальна людина' (укр. *Не сміється вода з болота, лиш*

болото з води); 2) ‘аморальне середовище’ чи ‘неправильний спосіб життя’ (укр. *Срібло-золото тягне чоловіка в болото*); безповоротність (укр. *Та як би взяв гроші та в болото верз*). Ціннісний складник репрезентований ізоморфною когнітивною ознакою: болото – ‘своє середовище, хоч і позбавлене цінності’, В українських та англійських колективних уявленнях болото – це ‘чужий та далекий простір’, а також *mixe* та *bare*.

ВИСНОВКИ

1. Національно-культурні компоненти семантики паремій із досліджуваними складниками-концептами виявляються як через пряме значення аналізованих одиниць, так й алегорично. В українській та англійській мовах побутують паремії з локусами, в яких етнокультурна семантика реалізується через пряме значення, яке здебільшого пов’язане тільки з описом специфіки ландшафту – його фізичних чи функційних характеристик. Базові (денотативні) концептуальні ознаки об’єктів природного простору слугують основою для формування метафоричних сем.

2. Пряме значення паремій із компонентами-назвами ландшафтних об’єктів відображає практичний, господарсько-побутовий досвід представників зіставлених лінгвокультур, а також давні міфологічні уявлення чи християнський світогляд. Вони передають спостереження, правила, заборони, поради, прикмети, дотичні до цих природних об’єктів. Багато з них втратили своє пряме значення й об’єктивують морально-етичні цінності та настанови.

3. У досліджуваних мовах зафіксовані повні та часткові відповідники, проте більшість паремій не мають еквівалентів з ідентичною образно-семантичною структурою, що свідчить про розбіжності в перцептивно-образному сприйнятті світу представниками українського та англомовних етносів.

4. В українській мові засвідчено 1127 паремійних одиниць, в англійській – 836. Найчастотнішими в українському паремійному корпусі є лексеми: 1) *ліс* (327 / 29%); 2) *гора* (236 / 21%); 3) *поле* (192 / 17%); в англійському паремійному корпусі: 1) *mountain* (259 / 31%); 2) *sea* (201 / 24%); 3) *wood* (142 / 17 %). Інші лексеми мають нижчу частотність: в українських пареміях: *море* (147 / 13%), *болото* (135 / 12%), *річка* (90 / 8%); в англійських пареміях: *river* (125 / 15%), *field* (92 / 11%), *swamp* (17 / 2%). Ці ж лексеми в основному переважають при кількісному аналізі етнокультурних компонентів значень: *поле* (27 сем), *ліс* (24 сем), *гора* (21 сем), *море* (20 сем), *ріка* (15 сем), *болото* (12 сем); *sea* (19 сем), *mountain* (18 сем), *field* (16 сем), *wood* (13 сем), *river* (12 сем), *swamp* (8 сем). Характерною відмінністю українських паремійних одиниць від англійських, які позначають об’єкти природного простору, є достатньо широка об’єктивація концепту *БОЛОТО*, на відміну від англійського концепту *SWAMP*, який вкрай рідко вербалізується в англомовних пареміях, що не може пояснюватися особливостями рельєфу Британії та території США, адже значні площі цих країн є болотами.

5. Ландшафт території, на якій проживає певний етнос, значно впливає на формування його світогляду, національного характеру, суспільного устрою, традицій і звичаїв. Цей факт підтверджується спільними компонентами ключових концептів української та англійської мов – *ГОРА* та *ЛІС*, – що пов'язано ландшафтною подібністю, населених цими народами. І в українському, і в британському та американському ландшафтах значне місце займають ліси та гори, що відобразилося в частотності цих просторових концептів у паремійних одиницях зіставлюваних мов.

6. Ще одним підтвердженням факту впливу природного середовища на побутову свідомість слугує значущість концепту *ПОЛЕ* для українців, а *SEA* – для носіїв англійської мови, які займають домінуючі позиції за чисельністю в національних паремійних корпусах. Більша частина території України вкрита полями, степами, в основі яких лежить родючий ґрунт – чорнозем, що вплинуло на формування національного світогляду, способу життя, звичок, мислення та відобразилося у пареміях, а острівне розташування країн Британії і територія США, оточена морями й океанами, зумовили релевантність концепту *SEA* для носіїв англійської мови.

7. Найчастотнішими спільними етнокультурними значеннями лексем, що позначають елементи рельєфу, є: 1) середовище існування представників фауни: *ліс, wood* (тварин, птахів); *поле* (тварин, птахів); *гора, mountain* (тварин); *море, sea* (птахів, риби); *ріка, river* (риби); *болото* (птахів, земноводних); 2) місце пересування: *поле, field*; *ліс, wood*; *гора, mountain*; *море, sea*; *ріка, river*; 3) місце, де випасається худоба: *поле, field*; *ліс, гора, mountain*; 4) природний ресурс для забезпечення людської життєдіяльності: *поле, field*; *ліс, wood*; *море, sea*; *ріка, river*; 5) місце перебування нечистої сили: *ліс, гора, sea*; *болото*; 6) місце спостережень за погодою: *поле, field*; *ліс, sea*; 7) небезпечне місце: *поле, ліс, wood*; *море, sea*; *ріка, river*; *болото, swamp*; 8) велика кількість, багато: *ліс, wood*; *гора, mountain*; *ріка*; 9) біда, труднощі: *поле, ліс, гора, mountain*; *море, sea*; *ріка, river*; *болото, swamp*; 10) чуже, далеке: *поле, field*; *ліс, wood*; *гора, mountain*; *море, sea*; *болото, swamp*. Етноспецифічні культурно детерміновані значення номінацій природних об'єктів, об'єктивовані в пареміях зіставлюваних мов, є також як прямими, так і метафоричними, і передають колективні уявлення про природні умови життя, особливості господарювання, історію, звичаї, ритуали.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому аналізі ізоморфних та аломорфних культурно зумовлених значень лексем, що позначають об'єкти природного простору, в українському та англійському художніх дискурсах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Савченко О. О. Вербалізація концепту *поле* в українських та англійських пареміях. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки

(мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 127. С. 313–18.

2. Савченко О. О. Колективні уявлення про ліс в українських та англійських пареміях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2015. Вип. 51. С. 82–85.

3. Савченко О. О. Паремійна вербалізація концепту *гора* (на матеріалі української та англійської мов). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. Вип. 10. Т.3. С. 37–43.

4. Савченко О. О. Концепт *ріка/river* в паремійній картині світу українського та англомовного етносів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2018. Вип. 33. Т.1. С. 187–190.

Статті в закордонних періодичних виданнях

5. Савченко О.О. Ethnocultural Aspect of the Ukrainian and English Paroemias with the Component болото/swamp. *Web of Scholar. Multidisciplinary Scientific Journal*. Warsaw: «RS Global», 2019. Vol. 2. № 8 (38). P. 18–21.

Статті у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних

6. Савченко О. О. Концепт *ріка/river* в паремійній картині світу українського та англомовного етносів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2018. Вип. 33. Т.1. 187–190.

Статті у нефархових виданнях України

7. Савченко О. О. Міжкультурна специфіка паремій. *Сучасні дослідження з іноземної філології та методики викладання іноземних мов*: зб. наук. статей викладачів кафедри методики викладання іноземних мов. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 5. С. 25–31.

8. Мовна та концептуальна картини світу. *Інноваційні технології у навчанні іноземних мов учнів загальноосвітніх шкіл та студентів педагогічних ВНЗ*: матеріали всеукраїнського наукового семінару. Дрогобич: ДДПУ ім. І.Франка, 2014. С. 105–110.

Наукові праці апробаційного характеру

9. Савченко О. О. До питання дефініції та структури концепту. *Шляхи формування й реалізації професійної іномовної освіти*: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2018. С. 27–30.

10. Савченко О. О. Культурна універсалія простору. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук*: Міжнародна

АНОТАЦІЯ

Савченко О. О. Етнокультурний компонент у семантиці назв елементів рельєфу (на матеріалі паремій української та англійської мов). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено виявленню етнокультурного компонента в семантичній структурі українських й англійських паремій із назвами елементів рельєфу у їхньому складі та спільних і відмінних культурно зумовлених значень цих мовних одиниць.

У дисертації висвітлено проблему дослідження мови крізь призму культури; розмежовано етнолінгвістику і лінгвокультурологію як царини мовознавства, об'єктом дослідження яких є триада *мова – етнос – культура*; окреслено концепт як явище лінгвокогнітивне і лінгвокультурологічне, що відображає різні сфери діяльності людини; уточнено критерії диференціації прислів'їв, приказок та загадок як різновидів паремійних одиниць, схарактеризовано культурну універсалью простору. У дослідженні також описано алгоритм проведення зіставного концептуального аналізу українських та англійських паремій із метою виявлення етнокультурного компонента значення з виділенням його основних етапів і прийомів.

У результаті проведеного контрастивного аналізу паремій із назвами природних об'єктів встановлено універсальні й етноспецифічні риси вербалізації концептів *ПОЛЕ / FIELD*, *ЛІС / WOOD*, *ГОРА / MOUNTAIN*, *МОРЕ / SEA*, *РІКА / RIVER*, *БОЛОТО / SWAMP* у пареміях української та англійської мов, визначено їхні поняттєві, образні та ціннісні складники, виявлено етнокультурні лакуни.

Ключові слова: паремія, етнокультурний компонент значення, простір, концепт, вербалізація, когнітивна ознака, ізоморфний, аломорфний.

АННОТАЦИЯ

Савченко О. О. Этнокультурный компонент в семантике названий элементов рельефа (на материале паремий украинского и английского языков). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и

типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2020.

Диссертация посвящена выявлению этнокультурного компонента в семантической структуре украинских и английских паремий с названиями элементов рельефа в их составе, а также общих и отличительных культурно обусловленных значений этих языковых единиц.

В диссертации освещена проблема исследования языка сквозь призму культуры; разграничены этнолингвистика и лингвокультурология как отрасли языкознания, объектом исследования которых является триада *язык – этнос – культура*; очерчен концепт как явление лингвокогнитивное и лингвокультурологическое, которое отражает различные сферы деятельности человека; уточнены критерии дифференциации пословиц, поговорок и загадок как разновидностей паремийных единиц, охарактеризована культурная универсалия пространства. В исследовании также описан алгоритм проведения сопоставительного концептуального анализа украинских и английских паремий на предмет выявления этнокультурного компонента значения с выделением его основных этапов и приемов.

В результате проведенного контрастивного анализа паремий с названиями природных объектов установлены универсальные и этноспецифические черты вербализации концептов *ПОЛЕ / FIELD*, *ЛЕС / WOOD*, *ГОРА / MOUNTAIN*, *МОРЕ / SEA*, *РЕКА / RIVER*, *БОЛОТО / SWAMP* в паремиях украинского и английского языков, определены их понятийные, образные и ценностные составляющие, выявлены этнокультурные лакуны.

Ключевые слова: паремия, этнокультурный компонент значения, пространство, концепт, вербализация, когнитивный признак, изоморфный, алломорфный.

SUMMARY

Savchenko O. O. Ethnocultural Component in the Semantics of the Relief Elements Names (as based on the Ukrainian and English Paroemias). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative Historical and Typological linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2020.

The thesis focuses on the research of the ethnocultural component in the semantic structure of Ukrainian and English paroemias with the names of relief elements in their structure as well as common and different culturally determined meanings of these language items.

Any language is an expression of culture and mentality of the people, a powerful source of the spiritual development of the nation. It forms a basis for

modeling the national linguistic picture of the world. The specificity of reflecting the national culture identity reveals the peculiarities of the national outlook.

Proverbs, sayings and riddles form the corpus of the research. As samples of folk art paroemias are the most expressive linguistic means which reflect the national outlook and culture. The lexemes denoting elements of relief verbalize the concept *SPACE* that makes up one of the forms of spatial construction of the world in the human mind, through which people perceive, comprehend and create the world.

Ethno-cultural meanings of paroemias with the relief elements names in their structure correlate with the revealed verbalized cognitive features of concepts for designation of these natural objects. The ethno-cultural semantics of paroemias with the researched components is revealed both through the direct and allegorical meaning of the language items under analysis.

The landscape of the territory inhabited by an ethnic community has a significant impact on the formation of its worldview, national character, social organization, traditions and customs. The existence of the common semantic components of the key concepts defined in Ukrainian and English paroemias – *ГОПА / MOUNTAIN* and *ЛІС / WOOD* – is due to the similarity of the geographic features of the territories inhabited by these peoples. Forests and mountains occupy a vast Ukrainian as well as British and American territory, which is reflected in the frequent verbalization of these spatial concepts in proverbs, sayings and riddles of the languages under contrastive analysis.

Another evidence to prove the influence of the natural environment on the common consciousness is the significance of the concept *ПОЛЕ* for Ukrainians and *SEA* for English speakers. The fact that the larger part of Ukraine is covered with steppes, fields with fertile soil as well as the island location of Britain and the United States territories surrounded by seas and oceans influenced the formation of the national worldview, lifestyle, and habits. These extralinguistic facts are verified by the quantitative representation of paroemias which represent these concepts in national proverbial corpora, the number of variants and the complicated semantic structure of the items researched.

The most frequent common ethnocultural meanings of lexemes denoting elements of relief are as follows: 1) a habitat of fauna representatives: *ліс, wood* (animals, birds); *поле* (animals, birds), *гора, mountain* (animals); *море, sea* (birds, fish); *річка, river* (fish); *болото* (birds, amphibians); 2) a place for movement: *поле, field*; *ліс, wood*; *гора, mountain*; *море, sea*; *ріка, river*; 3) a cattle grazing place: *поле; field*; *ліс; гора, mountain*; 4) natural resource for human life: *поле, field*; *ліс; wood*; *море, sea; river*; 5) location of the evil force: *ліс; гора; sea; болото*; 6) a place for weather observations: *поле, field*; *ліс; sea*; 7) a dangerous place: *поле; ліс, wood*; *море, sea; ріка, river; болото, swamp*; 8) a large number, many: *ліс, wood; гора, mountain; ріка*; 9) a trouble, difficulties: *поле; ліс; гора, mountain; море, sea; river; болото, swamp*; 10) alien, distant: *поле, field; ліс, wood; гора, mountain; море, sea; болото, swamp*. Ethnospecific culturally determined meanings of natural objects nominations, objectivized in the paroemias

of the contrasted languages, are also both direct and metaphorical and convey collective ideas about natural living conditions, peculiarities of house and farm management, history, customs, rituals.

Key words: paroemia, semantic ethnocultural component, space, concept, verbalization, cognitive feature, isomorphic, allomorphic.